

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ביטויים מעולם הקבלה בלשוננו

תיקון וצירופיו

שם-הפעולה של הפועל תיקון, השכיח בלשון חכמים (במקרא — בספר קהלת בלבד), יצא לשמש במשמעויות רבות עוד לפני הופעת ספרות הקבלה. כל גיווני המשמעויות שלו היו משמעויות שבהקשר, שהסתעפו מן המשמעות העיקרית, המצויה בשורש תקן בניביה השונים של הארמית: הכנה, כינון, קביעה — עד שנתקבלה בו גם המשמעות: השלמה, החזרת דבר למצבו הטוב, הסרת פגם (או מניעת פגם). מרוב אפשרויות ההקשרים השונים אין המילונים רושמים אלא חלק זעיר מהם, אך יש גם במבחר מצומצם כדי להדגים את היקפו הרחב של תחום משמעות המלה אף במובנה ש ב פ ש ט בלבד. במשמעות של הכנה אנו מוצאים את המלה בספרות הרבנית (הממשיכה שימושי לשון קדומים מן הארמית ומלשון חכמים), כגון: "קוץ ודרדר... והן נאכלים ע"י תיקון" (רש"י, בר' ג, יח) — כלומר ע"י הכנה; "הכל על תיקון הספר שהיה במצרים שהגיהו בן אשר..." (בכתבי יד תימניים של התורה)¹ — בדרך הכנת הספר...; ומכאן גם הביטוי תיקון סופרים, ובקיצור תיקון כשם למהדורה של חומשי התורה המודפסים בלא ניקוד לשימושם של סופרי סת"ם ובעלי קריאה — ספר ההכנה וההכשרה לכתיבת ס"ת ולקריאה

1. ע"י תרבות וספרות, "הארץ", 14.7.61.

בתורה ; במובן זה יש להבין גם את תיקון הנפש בספר חובות הלבבות : „אפילו אם יהיה מגיע אל התכלית הרחוקה בתקון נפשו לאלהים יתברך“ (שער אהבת ה' ה) — בהכנת נפשו לקראת ה', בהכוונתה אליו².

יש שהכנה פירושה גם קישוט, כגון בצירוף תיקון אישה בלשון חכמים ובלשון התרגום : „שלא יתקן איש בתיקוני אשה“ (נזיר נט ע"א) — בקישוטי אשה (בדברים שהיא מכינה את עצמה בהם, מתייפה בהם). וכן תרגם אונקלוס את הכתוב בדב' כב, ה (״ולא־ילבש גבר שמלת אשה״) : „ולא יתקן גבר בתיקוני אתתא“. מכאן גם תיקון הלשון במשמעות ייפוי הלשון, קישוטה, כגון בלשון רש"י : „תי"ו שבו [במלה „פורת“] הוא תקון הלשון, כמו על דברת בני האדם³ (בר' מג, יא) — ליפות את המלה.

ויש שהכנה מכוונת להכשרת דבר לייצודו, כגון תיקון פירות, כלומר הפרשת תרומות ומעשרות מן הפירות, כדי להבשירם לאכילה : „נותן כדי תיקונו“ (ירוש' דמאי ג, א) — שיהיה בו כדי הכשרתו לאכילה. ויש שתיקון בא במובן של תקנה (שם־פעולה אחר מן השורש שלנו, השכיח אף הוא בלשון חכמים בדרך הארמית), קביעת סדרים, כגון : „עלינו להתנהג בתיקונים שנתקנו אותם גדולים מדורותינו בחכמה ובמניין...“ (רב האי גאון ; לוי, אוצר הגאונים, מגלה 67) ; „ומתקון העטרות...“ (רמב"ם, הלכות מלווה ולווה כז, יב) —

2. ועי' להלן במשמעות שונה לגמרי.

3. קהלת ג, יח.

מהלכות השטרות; "כתקון חכמים" (תשובות הגאונים, מהדורת הרכבי, יד) — כפי שהנהיגו חכמים; "שהתקנות ההם הם לתכלית קיום הקיבוץ והקהל גם הוא שווה לכל נפש, כגון אם עושים תיקון לתת מס ממצות נכרים" (חות יאיר, סימן פא) — אם מנהיגים, קובעים כללים מחייבים⁴. ובמובן זה יש להבין גם את הצירוף הקדום תיקון סופרים, המציין שינויים מסוימים בנוסח המקרא, ששינו הסופרים בביטויים, שהיה בהם משום חוסר כבוד כלפי מעלה, או כלפי ישראל, או כלפי משה רבינו (כגון: תנחומא, בשלח)^{4א}, ויש מפרשים ביטוי זה כאן במשמעות של הסרת פגם, שיפור (עי' להלן).

קביעת תקנות ומנהגים מקרבת את המשמעות של בניין, כגון בצירוף תיקון העולם, השכיח בלשון חכמים: "התקין רבן גמליאל שלא יהו עושין כן מפני תקון העולם" (גטין ד, ב) — מפני בניין העולם, מפני השמירה על סדרי החיים המקובלים בעולם; "מפני תקון המחב"ח" (גטין ה, ה) — כדי שלא יהא המזבח בטל, ובלשון התפילה: "וישמחו צדיקים בבניין עירך ובתיקון היכלך...". (רמב"ם, הלכות תפילה ב, ג)^{4ב} — בבנייתו מחדש, ובהקשרים אחרים: "וקצת מצוות התורה הם מזה המין והן תקון הגוף ותקון הקבוץ האנושי" (ר"י אבן תבון, "רוח חן") — כינון הגוף, בניינו, ובניין החברה האנושית.

4. מאחר יותר כמשמעות שונה לגמרי.

4א. לדעת ליברמן, יחנית ויחנית בא"י, 173, אין הם מכונים

אלא לעניינים השייכים לכבוד אלהים.

4ב. והשוה "לתקן עולם במלכות שדי" ("עלינו לשבח").

ולכאן קרובה המשמעות — תועלת, כגון: „ומלאכת המסורת תחקור כל אלו העניינים, והוא תקון גדול מאוד ללשון“ (ר' שם-טוב אבן פלקירא, ראשית חכמה, 28) — תועלת גדולה; והקב"ה ברא לאדם כמה מסעדים וכמה תקונים ללכת על הדרך הישרה“ (ר"י אלנקאווה, מנורת המאור ג, 144) — כמה דברים שהם עזרה, סיוע.

אותו קטע של תחום משמעויות המלה, הכולל את מושג הבנייה והבנייה-מחדש גובל במושג השיפור, ומכאן יש בתיקון ממשמעות של שיפור, הסרת פגם (או של מניעת פגם), כגון: „במוצאי יום טוב הראשון של חג היו יורדין לעזרת נשים ומתקנין שם תיקון גדול (סוכה ה, ב) — ומעשה השיפור מוסבר בגמרא (סוכה נא ע"ב): „חלקה היתה בראשונה והקיפיה גזוזטרא“; „נתכוון לתיקון שדהו“ (ירוש' שביעית ג, ו) — להשבחתו, ושם מופיע גם הניגוד: „תיקון“ — „קלקול“ (שם, י). בלשון מאוחרת יותר נמצא במובן זה גם את הציירוף תיקון הנפש: „המשכיל ישתדל בתקון גופו מפני תקון נפשו“ (ר' שם-טוב אבן פלקירא, אגרת החלום, Jewish Quarterly Review, סדרה חדשה כרך ו, עמ' 471) — בהשבחת הגוף מפני השבחת הנפש, העלאת מדרגתה.

במשמעויות אלו שבדרך הפשט מופיע תיקון גם בספרות הקבלה. הרי למשל המשמעות של התקנה, סידור, והשלמה, בקטע מספר הזוהר, הדין בתפקידי התפילה: „צלוחא איהי תקונין מתקנן דמתתקנן כחדא ואינון ארבע [התפילה מתקנת ארבעה תיקונים המיתקנים כאחד]. תקונא קדמא תקונא דגרמיה לאשתלמא [התיקון הראשון תיקון עצמו

להשתלמותו; — כלומר כאן משמעות: השלמה, השתלמות; תקונא תנינא תקונא דהאי עלמא, תקונא תליתא תקונא דעלמא לעילא... תקונא רביעא תקונא דשמא קדישא...” (זוהר ח”ב, רטו ע”ב) [התיקון השני הוא תיקון העולם הזה, התיקון השלישי הוא תיקון העולם העליון;... התיקון הרביעי הוא תיקון השם הקדוש] — הכוונה להטלת סדר, לקביעת האחדות מתוך הריבוי⁴. קביעת האחדות מתוך הריבוי פירושה גם החזרת האחדות שהופרה, הפסקת הפירוד; מכאן שכח תיקון בספר זוהר במשמעות של השבחה, הסרת פגם, וגם של פעולת המיזוג, ההמתקה, הנועדת לרכך את כוח הדין הקשה, בדרך בירור הפסולת, כגון: “מתתקן דיקנא עלאה בתשעה תיקונין” (זוהר חלק ג קלט, ע”ב) — [הזקן העליון (סמל לדינים) נמתק בתשע פעולות המתקה]⁴. וכך מסכם זוהר (ח”ג, קלה ע”א): “עתיקא דעתיקין [=כתר] בטרם הכין את תיקוניו [=כלים, מידת להמתיק את הדינים שבו] בנה מלכים, גלף מלכים ושיער מלכים...” [בנה עולמות והחריכם...] ⁵. באחד משימושים אלו יש להבין גם את פתיחת הספר, שהספר כולו נקרא על־פיה: “תיקוני זוהר דאינון שבעין אנפין לאורייתא בפרוש רבי שמעון בר יוחאי במלת בראשית מסתרי אורייתא” [כלומר: תיקוני זוהר שהם

G. Scholem, Zur Kabbala und ihrer Symbolik, 1960, 34

p. 171 ff.

74. על “המתקת הדין” ע”י לשוננו לעם, טבת תשי”ט.

5. ע”י תשב”י, משנת זוהר א קפג.

שבעים פנים לתורה⁶, שפירש רבי שמעון בר יוחאי במלת בראשית מסתרי התורה⁷; הכוונה לאותם תיקונים, תהליכי מיזוג ומיתוק שהוזהר פיתח אותם לראשונה. מכאן אפוא השם לספר הזה, המיוחס אף הוא לרבי שמעון בר יוחאי, והוא חלק מספרות הוזהר.

*

הסתעפות עשירה למשמעות זו של תיקון — הסרת פגם — באה בספרות הקבלה שלאחר גירוש ספרד, ובייחוד בכתבים שבשיטת האר"י. שכן בתמונת העולם הקבלית של האר"י נועדה לתהליך התיקון משמעות מכרעת. כבר בשלבים הראשונים של התהוות העולמות, לאחר הצמצום⁷, היה צורך בתיקון, כדי שיהא אפשר להשפיע על התוויה מן האור העליון: „כי הרי בתחלה לא נעשה בחינת כלי בשום אופן. והנה נודע כי כל תיקון אינו אלא היות האור מתלבש בכלי, כדי שיוכלו לקבל התחתונים אור העליון...“ (עץ חיים שער ט', פרק ד') — כלומר תיקון מציין את הסרת המכשול בפני האצילות. ובשלבים המאוחרים יותר של התהוות העולמות, לאחר השבירה⁸, עלה הצורך הגדול בתיקון להרחקת הפגם, להחזרת הבריאה שחל בה קלקול, לקדמותה, למצבה הראוי, וגם להביא אותה אל ההרמוניה, שהתקדמות לקראתה הופרעה. תיקון

6. במדבר רבה יג, טז.

7. עי' לשוננו לעם, סיוון—תמוז תשי"ז.

8. עי' לשוננו לעם, סיוון תשי"ח.

גדול זה הוא תהליך, שהתחל מיד אחר השבירה עם הופעת אורות התיקון, אבל בהמשכו היו הפרעות שעייכו את השלמתו. כן היה חטאו של אדם הראשון: אדם הראשון היה צריך לסיים את התיקון, אבל הוא נכשל והחזיר במעשהו את העולם למצב ירוד הרבה משהיה לפני בואו⁹. ומאז חובה על כל אדם, והכוונה לישראל שהם קרויים "אדם", לתקן קודם כול את מה שעיוות אדם הראשון בחטאו, כלומר להחזיר את העולמות למצב שהיו בו לפני החטא הראשון, ולאחר מכן לסייע להשלמת התיקון שנמנעה בגלל הנסיגה אחור. נסיגה גדולה אחרת הייתה במעשה העגל, ומאז שוב יש להתאמץ ביתר שאת להשלים את התהליך. השלמת תיקון כללי זה היא היא הגאולה השלמה, ואליה מכוונות כל פעולותיהם הרצויות של עליונים ותחתונים כאחד, אך אין אפשרות להשיגה כל עוד לא הועלה הניצוץ האחרון¹⁰ מתוך הקליפות. די לנו לעיין באחד המקומות המסבירים יפה את משמעות התהליך הזה: "וזה תיקון העולם. וחזרה עטרת תפארת ליושנה כמו שהיתה קודם שחטא אדם הראשון... ובביאת המלך המשיח יתוקן הכל... ואז תשלם הכוונה בבריאה" (ר' מאיר אבן גבאי, עבודת הקודש, חלק העבודה סוף פרק לח; המחבר חי דור אחד לפני תא"י, וסברה, שכתביו היו ידועים לתא"י).

בקבלה שלפני תא"י מדובר בהקשר זה על תיקון

9. עי' סיכומי דברים אצל ר' תשבי, תורת הרע בקבלת תא"י,

עמ' צא; ג' שלום, שבתי צבי, עמ' 30—31.

10. על כך ידובר במאמר מיוחד.

העולם בכלל, ואילו בקבלת האר"י מצטרפים לביטוינו פרחי תיאורים על תיקון המלכים ותיקוני הכלים, על תיקון השכינה ותיקון הקליפות ועוד צירופים רבים (ע' ב"עץ חיים" לר' חיים ויטאל, ובספרות המוסר הקבלתי, כגון ב"שני לוחות הברית" לר' ישעיה הלוי הורוויץ).

לתפקיד קוסמי זה רומזים צירופים מסוג תיקון הכלים, העולים בלשון הספרות הגבוהה אף בימינו. הנה למשל אצל עגנון: "כשאני רואה כלי בפגימתו מתמלא אני עליו רחמנות, ואני אומר כלי זה מבקש תיקונו" (בלבב ימים ו'). ואפילו אצל מבקר הכותב על עגנון: "עגנון עצמו ... שילב את שמו בשמות הנלבבים ומיזג את תפקידו הספרותי בתפקיד תיקון הכלים של היהדות בסימן העליה ארצה" (אורלוגין 12, עמ' 66).

אחר שיושלם התהליך ההיסטורי הממושך של תיקון העולם, כלומר לאחר שיועלו כל הניצוצות משבי הקליפות, יתגלה עולם התיקון — תבוא הגאולה. עולם התיקון, שהוא ניגודם של "עולם החורבן" (בספר "ויקהל משה" לר' משה גראף מפראג) ושל "עולם התוהו"¹⁰, משמש בספרות זו בשתי משמעויות שונות: במשמעות האסכטולוגית העולה מדיוננו הקודם (העולם שיבוא לאחר גמר תהליך ה"תיקון"), וגם במשמעות האונטולוגית: העולם שקדם לשבירת הכלים הקוסמית (כגון: "... בעולם המתקלא [= המאזנים] שהוא עולם התקון"; תעלומות חכמה לר"י סרוג, באזילייה שפ"ט, עט וע"ב).

¹⁰א. עי' לשוננו לעם, אדר א, תשכ"ב.

לפי התפיסה הלוריאנית אין כאן אלא שתי בחינות שונות של אותו עולם, שכן התיקון הוא החזרת עטרה ליושנה, ועל-כן עולם התיקון שלאחר הגאולה הוא הוא עולם התיקון שקדם לכל ההיסטוריה.

עולם התיקון של הגאולה אינו בא מאליו, בלי השתדלות מתמדת מצד בני אדם. הבאתו בפועל היא, כאמור, תפקיד ראשון במעלה לכל יחיד ויחיד מבני ישראל. מכאן שכל מעשי אדם צריכים להיות מכוונים לעיקר עיקרים זה: לקירוב התיקון, שאם לא כך עלול החטא לגרום לקלקולים נוספים בעולמות העליונים; וכלשון ר' חיים ויטאל: „ולכן כשהאדם חוטא כל העולמות מתקלקלים ומקבלים עונש ומיעוט שפע בעצמן, יען לא סייעוהו“ (שערי קדושה, פו ע"א). זהו המקור למעשי התיקון השונים של האדם, הנקראים לפי ייעודם ותכלית פעולתם תיקון הפגם (הפגם הקדום והפגם שפגם כל יחיד ויחיד לעצמו), תיקון העוונות, תיקון המעשים, תיקוני תשובה, וגם תיקון סתם.

חל אפוא כאן מעתק המשמעות בתיקון מן התחום הכלל-עולמי אל התחום הפרטי-האנושי. מדובר מעתה על מעשים, שאדם מישראל מצווה לעשותם. נעניין נא במקורות: „... ויתוקן כל אשר פגמנו בספירת החדס בכלל ופרט ותמלא כל השמות שפגמנו בהם...“ (מתפילת חיד"א לאחר ספירת העומר), „ועל ידי חמש(ה) תפלות ותחינות ובקשות יתוקן מה שפגמנו בה' מוצאות הפה... ועל ידי דמעות עיני יתוקן מה שפגמנו בראיית עיניים...“ (תפילה זכה). וכן בספרות החסידות, כגון: „וזהו פירוש הפסוק גם

כן: אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש (תה' כז, ד), ר"ל בשביל
 השכינה אני מבקש ומתפלל לפניך לתקן הפגם מה שעשו
 בעוונות" (ר' דב בער ממזריץ', ליקוטי אמרים, סאטמאר
 תרס"ה, ד ע"א). עכשיו ברי הוא, שלכאן רומזים המשפטים
 הבאים גם בסיפורו של עגנון: "חזרו על כל בתי-כנסיות...
 כדי שלא יצטרכו לחזור לאותם המקומות לתקן מה שפגמו
 בהם" (בלבב ימים, פרק ב') — בתוספת האמונה העממית
 על הצורך לתקן את הפגמים במקום עשייתם; "נתעוררו
 לתקן כל הקלקולים שקלקלו במעשה או בדיבור או במחשבה..."
 (בלבב ימים, פרק ט). כיוצא בזה הצירוף תיקון המעשים:
 "ואז בתיקון מעשיו ימשיך [האדם] השפע מן הי"ס [=י'
 ספירות] אליו וממנו אל המלכים [=הכלים השבורים] ומהן אל
 הקליפות [=כוחות הרע] כדי שיתקן מהם מה שאפשר
 להתברר" (שערי קדושה, סו ע"ב) — תיקון מעשי האדם
 עם תיקון הקליפות ע"י מעשים אלו בהקשר אחד. וכן
 תיקון עוונות: ר' חיים ויטאל הניח אחריו הוראות מפורטות
 על מעשי התיקון שאפשר לתקן בהם את העוונות השונים,
 כגון: "...תיקון ח', והוא לעובר על מצות כבוד אב ואם...
 יתענה... כ"ו תעניות ובכל יום מהם ילקה כ"ו מלקיות ויכוין
 בשם הנו' ע"ד [על דרך] הנו' [הנוכר]" (שער רוח הקודש,
 טז ע"ב). מעשי תיקון אלה נקראים גם תיקוני התשובה, משום
 שבהכרח קודמת לכל אחד מהם התשובה, כגון: "והנה ידענו
 כי אנחנו מחוייבים להתענות על פי תיקוני התשובה על כל
 חטא וחטא..." (תפילה זכה), ויש חיבור בשם זה, "תיקוני
 תשובה" לר' מנחם עזריה מפאנו (נדפס בסוף "מאמר מאה

קשיטה", מונקאטש תרנ"ב¹¹.

יש שנקראים התיקונים על שם זמן עשייתם, כגון תיקון שבת (אך עי' להלן): „והאיש השלם עם השם צריך לתקן בשבת זו [שבת שובה] את אשר עוות בשאר שבתות השנה... כי גדול הוא [שבת שובה] לפני אבינו שבשמים לתקן בו כל שבתות השנה" (חמדת הימים, מובא אצל עגנון, ימים נוראים, קצא).

מקום בראש בפעולות תיקון אלה נועד לתפילה ולקריאה בספרי הקודש, המלוות כוונות רצויות, שיש בכוחן לפעול את פעולתן בעולמות העליונים. מכאן נקרא סדר תפילות וקריאות על-פי כוונות שיסודן בתורת הסוד של האר"י: תיקון. תיקונים כאלה נערכו על ידי מקובלי צפת ואיטליה להודמניות שונות, ויש מהם הנקראים על-פי מועדי אמירתם: תיקון ראש חודש, תיקון ליל שבועות, תיקון ליל הושענא רבא, תיקון ליל שביעי של פסח. סדרי תפילה וקריאה אלה מצטרפים למעין אנתולוגיה¹², המקיפה את התורה שבכתב ואת התורה שבעל-פה בנגלה ובנסתר (מקרא, משנה, גמרא, מדרשים, ספר הזוהר, ובליל שבועות גם מניין המצוות)^{12א}. בשם תיקון מציינים אפוא את סדרי התפילה

11. עי' י' תשבי, תרביץ טו, עמ' 168.

12. עי' תיאור זה אצל ג' שלום, שבתי צבי א, עמ' 236.

12א. מקובלים שונים התקינו תיקונים משלהם. כך מובאים, למשל, בספר „אמת ליעקב" לר' יעקב שאלתיאל י"ג תיקונים שתיקן ר' שלום שרעבי.

והקריאה עצמם, וכן את הספר שבו מודפסים סדרים אלה; ובדרך של מיטונימיה נוספת גם מועד אמירתם ומעשה אמירתם נקראים תיקון. והרי דוגמות לשימושים שונים אלה: „וע"כ נתעוררה תשובה גדולה בין היהודים... ומארץ ישראל שלחו תיקון לאמר אותו ביום ובלילה וידפיסוהו במנטובה" (זכרון לבני ישראל¹³, הוצאת מקיצי נרדמים, עמ' 48) — כאן תיקון פירושו חיבור הכולל את סדרי התפילה והקריאה; „ובלילה אחד עלה על חומת המגדל בחצות לילה, לומד שם תיקונו המופלאים בכוונותיו" (שם, עמ' 67) — כאן מכון בו: התפילות וקטעי הטקסטים עצמם; ואילו בעברית של היום אנו מוצאים בייחוד את השימוש כמעשה האמירה, כגון: „תיקון ליל שבועות ערכנו בשיתוף עם המכון להוראה של הסוכנות..."; „בליל חג השבועות ערכנו תיקון משותף עם חוג הנוער הדתי בביהכ"נ שבבית צעירות מזרע", „כנהוג ערכנו תיקון ליל שבועות" („דעות", בטאון הנוער האקדמי הדתי, תמוז—אב תשכ"א).

ביותר ידועים סדרי „תיקונים" אחדים נוסף לאלה שנמנו עד כאן: תיקוני שבת (סדר פיוטים לשבת, משניות ממסכת שבת, קטעים מהגמרא מהמדרש ומספר הזוהר, שיש לאמרם בליל שבת וביום השבת כדרך שייסד האר"י). וכן: תיקון שובבים, כלומר סדר אמירה מיוחד לשבתות שבהן קוראים בתורה פרשיות שמות וארא, בוא, בשלח, יתרו, משפטים לתקן את ה„בנים השובבים", כלומר את הילדים

13. חיבור המתאר את תנועת השבתאים.

שאדם מוליד לסטרא אחרא; תיקון זה הפיץ באיטליה ר' בנימין הלוי, ואחריו עיבד אותו עיבוד נוסף תלמידו ר' משה זכות בויניציאה¹⁴. ועוד תיקון נודע על ידי חכמים אלה, תיקון חצות, שהוא סדר מנהגים ואמירות בשעת חצות לילה להתאבל על גלות השכינה. למעשה מורכב תיקון זה משני חלקים: מדברי אבילות וקינוח, הנקראים תיקון רחל, ומדברי נחמה ועידוד, הנקראים תיקון לאה¹⁵.

תיקון חצות כולל גם מעשי מנהגים שונים מלבד האמירה, על-כן אפשר לומר אותו, ואפשר לערוך אותו. הנה תיאורים אחדים מן הספרות: „אחרי אשר הלכו כולם לישון התחיל ר' וולף לערוך תיקון חצות” (מאגדות הבעל-שם-טוב, הורודצקי, החסידות והחסידים א, עמ' סא); „רבי צבי הירש מזידיטשוב ... ראה [בחצות הלילה] שהרבי [ר' משה ליב מסאסוב] ... הוציא גרון ובקע את העצים ... ובשעה שבקע את העצים, שמע רבי הירש, שהוא אומר תיקון רחל, ולאזניו חדרו המלים: התנערי מעפר קומי שבי ירושלים!! ... ובשעה שהניח את גזרי העצים בתוך התנור, אמר בלחש את תיקון לאה, וסיים: „תקום תרחם ציון תבנה חומות ירושלים” (בובר, אור הגנוז, עמ' 386); „יהודי קם לתיקון חצות” (ביאליק, תיקון חצות); „תיקון חצות אם אפשר בעשרה, אך מתיירא אני מפני הצביעות והאונאה העצמית, וד”ל

14. עיי' ג' שלום, שבתי צבי א, עמ' 297.

15. על מנהגי השבתאים לב טל את תיקון רחל עיי' ג' שלום,

ציון י”ג—י”ד, עמ' 60—62.

[=ודי לחכימא] (הלל צייטלין, שלוחות סא, אלול תשי"ח, עמ' 26).

על-פי משמעות תיקונים אלה נתגוונה גם משמעותו של תואר-הפועל כתיקונו¹⁵. ליד המובן הרגיל — "כפי שהוא צריך להיות" — כגון בלשון ימינו: "עברית כתיקונה" וליד המובן "כרגיל", "כפי שהוא תמיד", כגון: "כך הוא הדין כשהשנים כתיקון" (ליפשיץ, כתבים ב, עמ' מד), יש גם המשמעות של לפי הכוונות הנדרשות למעשה התיקון, כגון: "יהי רצון מלפניך... שתצרף מחשבותינו... כאלו כווננו בכל הכוונות כתיקונו" [כך!] (תפילה בעת חיבוט הערבה, שייסדה הרב חיד"א), "נמצא אם עושה מצוה כתיקונה נעשה מצוה זו וקב"ה חד... אבל אם עושה שלא כתיקונה נמצא [שנעש] [ית] קליפה סביב למצוה זו" (ליקוטי אמרים של דב בער ממזריץ', דף ד, עא), "יהי רצון שאזכר בימי חיי להתפלל תפילה אחת כתיקונה לפני הבורא" (מדברי ר' מנחם-מנדל מפרימישליאן, מתלמידי הבעל-שם-טוב, מובא בהחסידות והחסידים" להורודצקי, א' עמ' קס).

(הסיום יבוא)

¹⁵א. [שעיקרו כמצוי במקורות התלמודיים כתיקנו. ע"י בן-יהודה,